

Örökbefogadás – Identitás – Sajtó – Botrány

Az örökbefogadásról, mint általában arról, ami családon belül történik, keveset tudunk. Évente kb. 800–1000 gyermeket fogadnak örökbe Magyarországon. És minden évben kb. 15–20 örökbefogadó szülő kéri az örökbefogadás felbontását, többnyire a kamaszkor körüli krízis kezelhetetlensége miatt. Tény az is, hogy a roma vagy vélhetően roma származású gyerekek messze felülprezentáltak az örökbe adható gyerekek között. Az örökbefogadás sikerességéről nincsenek hazai adatok. Gyermekpszichiátriai rendeléseket felkereső családok panaszából lehet arra következtetni, hogy sok gond van az örökbefogadások körül, s a gondok különös élességgel merülnek fel kamaszkorban. A kamaszkorban felmerülő nehézségek eredetét már nehéz egyértelműen tisztázni: ezek származhatnak korai, örökbefogadás előtti sérülésekből, nem megfelelő nevelési módszerekből, az örökbefogadással járó dilemmák sikertelen kezeléséből, az örökbefogadás körüli titkolódzásból vagy a nagy erővel felszínre kerülő identitáskeresésről. Gyakran tapasztalható, hogy a problémák hátterében az örökbefogadott fiatalok roma származása és a szülők bizonytalansága áll e kérdés kezelésében.

A Roma Sajtóközpont akciója, melynek keretében örökbefogadó szülőnek álcázott újságírók érdeklődtek örökbeadható gyerekek iránt, felhívta a figyelmet az örökbefogadási gyakorlat részleteire és arra, hogy a szakemberek esetleg nem védik megfelelően a roma kisebbséghez tartozó gyerekek jogait. Kaltenbach Jenő, a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa törvénysértőnek nevezte azt a gyakorlatot (Szólás szabadsága, MTV1, 2004. november 21.), mely szerint az örökbefogadás során tájékoztatják a potenciális örökbefogadó szülőket a gyermek származásáról. A sajtó azonban csak rövid ideig foglalkozott a kérdéssel, az örökbeadható gyerekek származásáról és a kívánatos diszkriminációmentes gyakorlat kérdéseiről érdemi beszélgetés nem folyt. A közvélemény csak a botrányról értesült, nem lett tájékozottabb az örökbefogadást, a gyermeki jogokat, illetve a kisebbségi jogokat illetően.

A közvélemény nem szerzett tudomást arról sem, hogy az örökbefogadás gyakorlata az utóbbi húsz évben itthon is sokat változott, és a nálunk fejlettebb gyermekvédelmi rendszerrel rendelkező országokban komoly változásokon ment keresztül az utóbbi ötven évben. A változások éppen a származás és az ahhoz való viszony kérdése mentén történtek. Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk is kötelez arra, hogy tájékozottabbak legyünk ebben a (látszólag) csak keveseket érintő kérdésben.

A közvélemény nem tudhatta meg azt sem, hogy az 1997. évi gyermekvédelmi törvény alapján a gyerekeknek „joga van származása, vér szerinti családjának megismeréséhez” és „figyelemmel kell lenni nemzetiségi, etnikai és kulturális hovatartozására” (1997/XXXI.Tv.7§).

Tekintsük át röviden az örökbefogadás gyakorlatában és szemléletében az utóbbi ötven évben történt változásokat:

„Gyermektelen szülőknek keresünk gyereket” vagy „rászoruló gyerekeknek keresünk megfelelő családot”? A korábbi

gyakorlat azt jelentette, hogy a szülők bejelentették igényüket: többségük szőke, kékszemű gyermeket akart. Az örökbe adható gyerekek között azonban mindig több volt olyan, aki – akármilyen okból kifolyólag – kevésbé volt kívánatos a potenciális örökbefogadó szülők szemében. A gyerekek szükségleteiből kiindulva a gyermekvédelmi szakemberek elérték az elmúlt évtizedekben azt, hogy az örökbefogadás mottója megváltozzon: ma már a **gyerek számára keresnek megfelelő szülőket**, akik elfogadják őket adottságaikkal, esetleges betegségeikkel, érzelmi sérüléseikkel együtt. Ma már nem ritka, hogy kamaszkorú gyermeket is örökbe fogadnak, ami a gyermek szempontjából óriási lehetőség, és ami egy-két évtizeddel ezelőtt még elérhetetlen célnak tűnt. E szemléletváltás eredménye az, hogy fejlettebb országokban lehetséges a sérült, tartósan beteg gyerekek örökbefogadása is.

Maradjon titok a gyermek előtt az örökbefogadás vagy beszéljünk róla? Az örökbeadással foglalkozó szakemberek már nagyon hamar felismerték annak szükségességét, hogy a gyermek előtt nem maradhat titok az örökbefogadás ténye. Az örökbefogadó szülőknél azonban ezt több okból is nehéz volt elfogadni: félték attól, hogy a vér szerinti szülők visszaigénylik a gyermeket; azok, akiknek nem lehetett saját gyermekük, szegyenként élték meg saját m eddőségüket; félték attól is, hogy a gyermek kötődése gyengébb lesz; illetve, hogy másságát a gyermek nehezen fogja viselni. A változás lassú volt ezen a területen. A szakemberek fontosnak tartották az örökbefogadásról való mielőbbi beszélgetést, a szülők halogatták. Ma már általánosnak mondható az a szemlélet, hogy az örökbefogadás eltitkolása káros.

Mennyi információt kapjon az örökbefogadó család a vér szerinti szülőkről? Ebben is sokat változott a gyakorlat. Eleinte csak a legszükségesebb információkkal látták el a szakemberek az örökbefogadó szülőket. Később bővült az átadott információk köre. A szakemberek vigyáztak arra, hogy ne legyen a vér szerinti szülő beazonosítható és ne mondjanak negatív információt róluk. Az a feltételezés állt e mögött, hogy a szülő kötődését a gyermekhez erősíti, ha nem terhelik információval a vér szerinti szülő esetleges betegségeiről (pl. pszichiátriai betegség), életformájának problémás részéről (pl. alkoholfüggőség). A családterápiás és gyermekpszichológiai klinikai tapasztalatok azonban azt igazolták, hogy a titok romboló hatású és előbb utóbb kiderül. Célszerűbb az örökbefogadó szülők előtt mindent feltárni, mert így jobban tudják segíteni a gyermeket. Csak a folyamatos nyílt kommunikáció vezet bizalmas kapcsolat kialakulásához. Klinikai tapasztalatok támasztják alá azt is, hogy az örökbefogadott gyerekek két családjá van: örökbefogadó és eredeti családjá. Az előbbivel kapcsolata élő. Vér szerinti családjá lehet, hogy csak gondolatban van vele, de fontos számára. Jobb, ha ezt az örökbefogadó szülők is tudják és elfogadják. A nyílt kommunikáció fontosságának to-

vábgondolása vezetett az örökbeadás egy sajátos formájának, a nyitott örökbeadásnak a kialakulásához. Nyitott örökbeadás esetén megmarad a kapcsolat és információáramlás az örökbeadó és örökbefogadó család között, és ebben az örökbeadással foglalkozó szervezet közvetítő és támogató szerepet tölt be.

Mi a jobb a gyerek személyiségfejlődése szempontjából: ha külsőségeiben és kulturális gyökereiben hozzá hasonló családba kerül, vagy ez nem feltétlenül szükséges? A szakemberek szerint vitathatatlan, hogy könnyebb az azonosulás olyan szülővel, akivel több a külső és a kulturális hasonlóság, ám a különbség nem lehet kizáró ok. Párhuzamosan létezik mind a két gyakorlat. Vannak intézmények, amelyek fontosnak tartják, hogy egy gyerek eredeti családjához hasonló kulturális, etnikai, szociális háttérrel rendelkező örökbefogadó szülőkhöz kerüljön, és vannak intézmények, amelyek szerint az alkalmasság megállapításánál ez nem elsődleges szempont.

Megtudhatja-e az örökbefogadott gyerek szülei kilétét vagy nem? Hozzáférhet-e aktáihoz? A korai gyermekvédelmi gyakorlat titkosan kezelte az aktákat. A felnőtt örökbefogadottak azonban mélyen érdeklődtek vér szerinti szüleik iránt. Ez az érdeklődés kifejeződött abban, hogy egyre többen keresték meg eredeti szüleiket és civil szervezetekben tömörülve is képviselték a titkosított akták felnyitásának szükségességét. A korszerű gyermekvédelmi gyakorlattal rendelkező országokban a hetvenes években egy bizonyos életkor után az adatok hozzáférhetővé váltak az érdeklődő örökbefogadott számára. Ma már egyértelműen elfogadott, hogy az örökbefogadott fiatalnak törvényben szabályozott életkor elérése után joga van hozzáférni a származási családjára vonatkozó információkhoz. A szakirodalom sok újratalálkozásról számol be örökbeadó és örökbe adottak között.

Mindezek a változások az örökbefogadott személy identitásának megőrzéséről, az erre vonatkozó adatok meglétének fontosságáról szólnak. A felsorolt általános tendenciák érvényessége mellett az örökbeadási gyakorlat sokféle és minden örökbeadási helyzet egyéni megközelítést igényel.

Megváltozott az örökbeadási gyakorlat társadalmi környezete is. Az ötvenes évekig a „bűnös” szülők gyerekei kerültek örökbefogadó családokba. Az örökbefogadó családok „mentték meg őket”. (Tudnunk kell, hogy ebben az időben az örökbeadók többsége olyan leányanya volt, aki házassági kapcsolaton kívül esett teherbe és a társadalom morális normái nem tették lehetővé számára a gyerek vállalását.) A fejlett országokban ma már minimálisra csökkent a „nem tervezett terhességekből” következő örökbeadás. Az örökbeadás társadalmi háttere egyértelműen a szegénység. A világ „örökbeadási térképén” vannak jellemzően örökbefogadó, gazdaságilag fejlettebb és családtámogató programokban is gazdagabb országok és szegény, a rászorult családokkal és gyerekeikkel nem törődő, tipikusan örökbeadó országok. Az örökbeadások túlnyomó része egyben kultúrákat is összeköt. A világ ma egyszerre toleránsabb és elő-

ítéletesebb a mássággal szemben. A viszonylag homogén lakossági összetételű skandináv államokban aligha jelent problémát egy harmadik világbeli gyerek örökbefogadása. Az olyan országokban azonban, ahol a lakosság etnikai, kulturális összetétele heterogén (mint pl. Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Hollandia) szükséges annak végiggondolása, hogyan tudják megvédeni az örökbefogadó szülők a diszkriminált kisebbséghez tartozó gyermeket a hétköznapok során tapasztalt előítéletességtől. Az országok különböznek a tekintetben, hogy mely kisebbségi csoportokkal szemben nagyobb az előítéletesség és az milyen formákban jelenik meg. Az örökbeadás gyakorlata is az adott társadalmi környezethez igazodik.

Térjünk vissza Magyarországra. A roma kérdés társadalmunk egyik legsúlyosabb kérdése. A roma kisebbség súlyosan diszkriminált, a roma gyerekek szempontjából szegregáló az iskolarendszerünk. A roma szülők többségének iskolázottsága alacsony, az átlagosnál gyakoribb körükben a munkanélküliség. Szegénységükből következik, hogy több roma gyerek kerül be az állami gyermekvédelmi gondoskodás rendszerébe. A „többségi” társadalom előítéletes a roma kisebbséggel szemben.

Romának lenni ma Magyarországon nem könnyű. Van, aki felvállalja, van, aki nem. Egy örökbefogadott gyerek az örökbeadás pillanatában és még évekig utána nem tudhatja, felvállalja-e roma származását vagy nem. (Szülei teszik ezt meg helyette.) Ez érett döntést igényel. Olyan döntést, amit mindenki a felnövekedése során szerzett ismeretei, jó és rossz tapasztalatai alapján hoz meg. Fiala felnőtt korunkra döntjük el, hogy identitásunk mely részeit tartjuk meghatározónak, hogy mely kulturális gyökerekkel azonosulunk elsősorban. Kétféle másság van: látható és nem látható másság. Ha valaki (félíg vagy egészen) orosz, zsidó vagy német származású, az nem látható másság. Nem látható az sem, ha valaki súlyos cukorbeteg. De látható, ha valaki mozgássérült és látható, ha borszíne erősen különbözik a többségtől. A hazai romák esetében egyikről sem beszélhetünk. Látható is meg nem is, ha valaki roma. Közismert, hogy a többségi társadalom igenis ítélkezik a külső jegyek alapján. Akár roma az illető, akár csak annak látszik. Az örökbe adható gyerekről csecsemőkorában nem tudhatjuk, hogyan fog kinézni és mennyire lesz előítéletes az őt körülvevő társadalmi környezet öt vagy húsz év múlva. Nem tudhatjuk ma, hogyan fogja őt látni és megítélni közvetlen környezete. És azt sem tudhatjuk előre, ő hogy dönt: vállalja-e valós vagy látszólagos roma származását. A roma szervezetek tevékenysége következtében a roma kultúra, a roma identitás egyre több ember számára vállalható másság. De a ma romának kinéző gyereket nevelő örökbefogadó és nem örökbefogadó szülők nagyon jól tudják, hogy a környezet súlyosan ítélkező, megbélyegző, és nem kíméli a gyerekeket. Könnyen mondják a szemükbe vagy a hátuk mögött, hogy „te cigány”, de gondolkodás nélkül mondanak megbélyegző véleményt a romákról az előtt a gyerek előtt, akin látható vagy nem látható, hogy roma. Ha a gyerek történetesen roma származású, és ez számára fontos is, akkor az ilyen vélemény bántja őt. A roma gyerekek életében ma a rossz tapasztalat több, mint a jó. A több rossz tapasztalatot csak nagyon jó örökbefogadó szülők tudják kompenzálni. Akik a gyerek örökbefogadásá-

nak pillanatától tudatosan vállalják ezt a különleges szülői szerepet.

Az örökbefogadó családok jelentős része nem roma. Amikor egy potenciális örökbefogadó szülő jelentkezik, a beszélgetések során szükségszerűen merül fel a kérdés, hogy vállalna-e roma gyereket vagy sem. A beszélgetés erről a kérdéstről hazai viszonyok között elengedhetetlen. Csak egy felkészült szakember által vezetett beszélgetés-sorozat eredményeképpen derülhet ki, hogy az adott szülőpár alkalmas-e örökbefogadói szerepre. Előfordulhat, hogy a roma gyerek el nem fogadása olyan előítéletességet és rugalmatlan gondolkodást takar, ami miatt egyáltalán nem alkalmasak örökbefogadó szülőnek. De lehet, hogy örökbefogadó szülőnek alkalmasak, viszont nem érzik magukat képesnek arra, hogy a környezetükben tapasztalt romákkal szembeni előítéletektől megvédjenek egy roma gyereket. És nem kizárt az sem, hogy megváltozik a potenciális örökbefogadó szülők véleménye a beszélgetések eredményeképpen: nyitottá válnak arra, hogy olyan gyereket is vállaljanak, akit eredeti szándékuk szerint nem szerettek volna. Tehát fontos az örökbeadással foglalkozó szakemberek feladata: úgy kell beszélgetniük a szülőkkel, hogy az az örökbeadható gyerekek esélyeit növelje. Szűrjék ki azokat a szülőket, akik nem alkalmasak a feladatra és tegyenek meg mindent azért, hogy egyre több örökbeadható szülő vállaljon felelősen nehezebb sorsú gyereket is. (Ha nem ezt teszik, akkor nem jól végzik a dolgukat.) A roma gyerek is nehezebb sorsú gyerek, akit élete során meg kell védeni a környezet előítéletességétől.

Hogyan lehet megvédeni a diszkriminált kisebbséghez tartozó gyereket a bántásoktól? Azzal nem, hogy származásáról nem beszélünk. Beszélni kell róla, de nem mindegy, hogyan. A diszkriminált kisebbséghez tartozó örökbeadott gyermek leendő szüleinek tudniuk kell, hogy az előítélet része lesz életüknek és különösen a gyerek életének. Végig kell gondolniuk, hogy a gyerek nevelkedése során mire számíthatnak, és mivel tudják csökkenteni a gyereket érő előítéletes hatásokat. Képesnek kell lenniük arra, hogy „túlélési” stratégiákat tanítsanak meg a gyereknek az esetleges bántásokkal szemben. Ezek a hatások egy csecsemő vagy picit gyereket életében még nem jelennek meg, de illúzió és szakmai tévedés abban a hitben elengedni az örökbeadott családot, hogy ez így is marad. Erről az örökbeadott vállalás előtt kell beszélni. Ehhez pedig jól képzett, érzékeny, az előítéle-

tességgel tudatosan bánó és az örökbeadott dilemmáit jól ismerő szakemberekre van szükség.

Illúzió azt hinni, hogy egy örökbeadható gyerekekkel való találkozás ereje felülírja előítéleteinket. Valóban fontos ez a találkozás. Előfordulhat, hogy azonnal beleszeretünk egy gyerekbe annak ellenére, hogy nem olyan, amilyent elképzeltünk magunknak. De előfordulhat az is, hogy meglátjuk és nem kérjük. Elutasítjuk. Kitehetjük-e a gyereket ilyen elutasításnak? Hány ilyen elutasításnak tehetjük ki? Milyen korú az a gyerek, aki még nem érzékeli és milyen idős az, aki már érzékeli ezt az elutasítást? Megtehetik a gyermekvédelemben dolgozók, hogy ilyen elutasításoknak kitegyék a gyerekeket? Egyértelműen nem. Épp ellenkezőleg: meg kell védeniük a gyerekeket az ilyen elutasításoktól. Az örökbeadott folyamat fontos része az első találkozás. De az első találkozást egy hosszas előkészítő folyamat előzi meg az örökbeadott szülőkkel. Az örökbeadott szülőkkel beszélni kell. Beszélni kell először az örökbeadottáról és az örökbeadott gyerekekről általában, majd később, az alkalmasság megállapítása után, az éppen örökbeadott gyerekről.

Van javítani való a jelenlegi gyermekvédelmi gyakorlaton. A gyermekvédelmi rendszer is része társadalmunknak. Hazugság lenne azt állítani, hogy a rendszer jól működik és hogy képes lenne megvédeni a társadalom peremére szorult gyerekeket a további ártalmaktól. Tovább kell fejleszteni a gyerekekre vonatkozó információk rendszerét is, de a származásra vonatkozó adatok eltörlése káros lehet. Végig kell gondolni a mikéntjét. Nem csak romák lehetnek érintettek, de miért ne támogathatnánk egy ukrán származású örökbeadott szándékozó igényét, hogy – ha egyébként minden feltételnek megfelel – ukrán gyereket fogadjon családjába. A határok megnyitásával egyre kevésbé esik majd egybe az állampolgárság a kulturális hovatartozással. A vegyes házasságok is egyre színesebb kulturális hátteret jelentenek. Az eredeti család kulturális hátterére vonatkozó információk az egészséges énefejlődés miatt mindig fontosak lesznek. A gyermekvédelmi rendszer egy intézmény. Feladata az, hogy az átmenetileg szülő nélkül maradt gyereket gondozza és nevelje. Felelőssége az, hogy a szülőt pótolva megőrizze a gyerek származására vonatkozó tényszerű és személyes információkat szakszerűen készített dokumentumok formájában és azt a kellő időben a gyerek illetve örökbeadott szülei rendelkezésére bocsássa.

A romákkal szembeni előítélet és a (gyermekvédelmi gondoskodásban élő vagy örökbeadott) roma gyerekek sorsa nem szorítható be egy rubrikába az örökbeadott adatlapon. A kérdéstről szóló vitát sem lehet erre leszűkíteni. A Roma Sajtóközpont által elindított hír felkavarta az érzelmeket. Erdemi vitával és válaszokkal azonban nem lett gazdagabb a hazai közvélemény. Megint sikerült a vitát megtartani a botrány szintjén. Ismét kihagytunk egy lehetőséget, hogy egy kérdést érdemben megvitatva több ön- és társadalomismeretre tegyünk szert.

Szilvási Léna